

UREĐENJE KULE STAROG MOSTA U MOSTARU

U proljeće 1957 godine vršeni su obimni istraživački radovi u kuli na desnoj obali Neretve. Prilikom ovih radova došlo se do značajnih rezultata koji su u priličnoj mjeri upotpunili naše dosadašnje poznavanje ovoga objekta i rasvijetlili mnoga pitanja koja dosad nisu bila ni jasna ni dovoljno poznata.

Tom prilikom obijen je malter sa čitave unutrašnje strane kule, te su na taj način ustanovljene prvobitne visine spratova i pronađeno mjesto starog stepeništa. Pored toga, konstatovane su i dvije prilično velike pukotine na bočnim stranama lučnog zida (sjever-jug), a zatim i ostaci svoda između prvog i drugog (najvišeg) sprata. Na kraju, na najvišem spratu uočena je linija odbrambenih zubaca, koja govori da je sadašnji krov kule, te, prema tome, i njen današnji izgled formiran u jednom kasnijem vremenu.

Naročito interesantne rezultate dalo je iskopavanje koje je vršeno u dubini kule. Sa iskopavanjem se išlo do stijene, ukupno oko 12 metara od dosadašnjeg prizemlja. Tada je otkriveno postojanje još tri sprata ispod dosadašnjeg prizemlja; oni su vjerovatno nekada služili kao zatvor, o čemu već ponešto ima i u nekim ranije objavljenim dokumentima koji se odnose na ovaj dio grada.

Kao što se već iz ovoga vidi, rezultati do kojih se došlo prilikom iskopavanja značajni su i obimni, te bi njihovo detaljno iznošenje prešlo okvire ovoga rada. Njih će svakako u posebnom radu obraditi stručnjaci koji su i vršili iskopavanje na ovom objektu. Naš zadatak bi bio da, vodeći računa o rezultatima iskopavanja kao i o opštoj vrijednosti objekta, damo projekat njegovog uređenja, ali takav, da funkcija koju bi na taj način dobio, može da zadovolji različite zahtjeve koji gotovo uvijek iskrsavaju kada se radi o objektima ovakve vrste.

Zadatak je bio donekle i programskog karaktera. Prvobitna namjera, da se od objekta stvori muzej, nije nam se učinila dovoljno opravdana. Prostor u kuli za muzejsku izložbu bilo kakvog karaktera, ne bi bio ni dovoljan ni pogodan. Pored toga, ne možemo mi sve naše stare kule, tvrđave i

slične objekte pretvarati redom u muzeje. Naravno, takve ideje prvo padaju na pamet, ali to ne znači da su to u isto vrijeme i najbolja rješenja.

Ovaj objekat, nekada stražarska kula za odbranu pristupa mostu, bio je u prvom redu objekat odbranbenog karaktera. U njemu je stanovala posada, a kao što smo vidjeli, u podzemlju kule bio je smješten i zatvor. — Danas, razumljivo, nema više potrebe stvarati opet od kule objekat takvog karaktera. Doba nemira i buna, hajdučkih i uskočkih upada je prošlo. Pa čak i sam most, koga su kule branile, izgubio je u našem vremenu svoj nekadašnji značaj. Danas bi trebalo, imajući pred očima njenu nekadašnju funkciju i njene današnje izvanredne atraktivne mogućnosti, da joj damo takvu namjenu, koja bi u dovoljnoj mjeri istakla njenu prošlost i sve faze njenog dugogodišnjeg života. Najviše bi radi toga i bili protiv smještanja muzeja u kulu, jer muzejski eksponati, ma kakve vrste bili, i suviše su atraktivni, dok je ovaj objekat već i sam u tolikoj mjeri interesantan, da tako reći pretstavlja muzej sam za sebe.

To nas je i navelo, da u svome prijedlogu predvidimo da prizemlje kule, kao i čitavo njeno podzemlje budu pristupačni publici, dok bi prvi i drugi sprat ostali zatvoreni za širu publiku i dobili nešto drugačiju namjenu.

Kada se govori o publici, misli se na one brojne, naše i strane, turiste, čiji je interes za značenosti momentalan i nema neki dublji karakter. Takva publika traži prije svega atraktivnost, a i samo raspoloživo vrijeme ne dozvoljava joj da razvije neki dublji interes. Radi toga je i predviđeno ono što je kod kule za prosječnog posjetioca najinteresantnije, da bude pristupačno. To je prilaz kuli preko spoljne, kružne, stražarske staze, odakle se, takoreći u jednom mahu, može pregledati čitav kompleks oko Starog mosta, u prizemlju razgledanje eksponata iskopanih u kuli, i na kraju silazak u njeno podzemlje.

Prizemlje kule bilo bi sačuvano kao jedinstvena prostorija, a u njemu bi, kao što je već naprijed rečeno, bile za jedan manji broj predmeta iskopanih u kuli uređene tri vitrine: dvije horizontalne

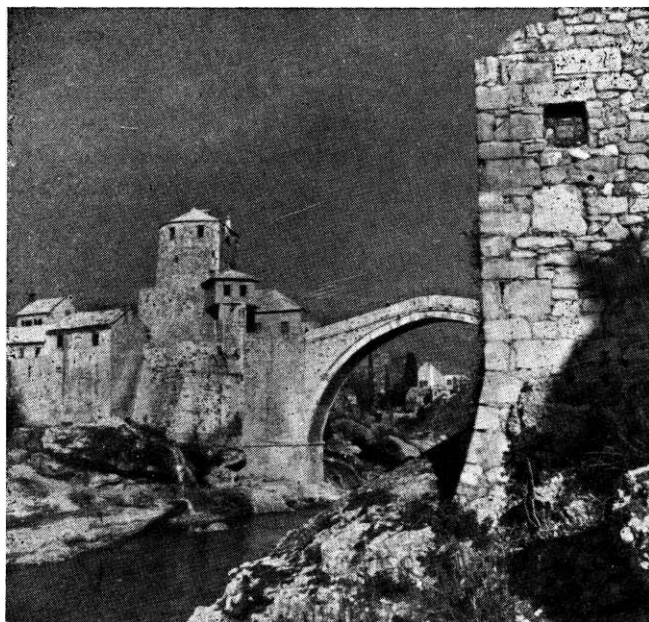
Sl. 1

u prozorima i treća vertikalna, za koju bi iskoristili udubljenje u zidu na mjestu ranije odžaklije.

Predlaže se da se u podzemnom dijelu kule postave dvije galerije. Na prvu galeriju silazilo bi se spiralnim stepenicama i ona bi bila nešto šira nego druga koja je ispod nje, jer se predviđa da najveći dio publike ne bi dalje ni silazio. Iz toga razloga je i stepenište, koje vodi sa prve galerije na drugu, i dalje do dna kule, projektovano kao lako i jednostavno pomoćno stepenište.

Iz prizemlja se spiralnim stepenicama dolazi do prvog sprata, gdje bi bila smještena soba za goste, a u malom preprostoru, iz koga se penje na najviši sprat, kahve-odžak i WC sa umivaonikom.

Spiralno stepenište ide i dalje, ali samo do polovine sprata, jer se dalje koristi već postojeće ka-

sl. 2

meno stepenište uzidano u zid kule. Čitav najviši sprat ostao bi kao jedna prostorija i bio bi uređen kao studio-atelje.

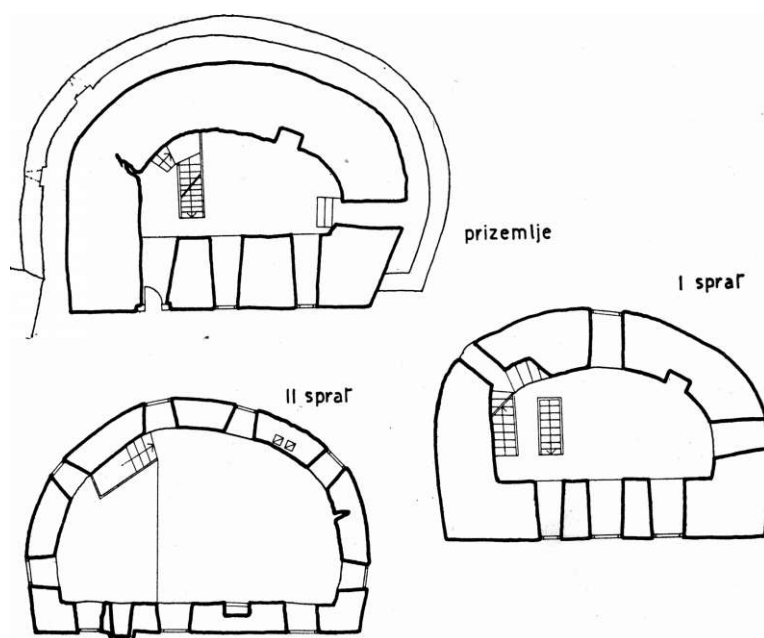
Namještaj na sva tri sprata kule bio bi sveden na najmanju moguću mjeru, a posebno bi se nastojalo da bude što više usklađen sa prostorom u kome je postavljen. U prizemlju, izuzev dvije-tri stolice za eventualni otpočinak i već pomenute vitrine, nije predviđeno ništa drugo. Na prvom spratu, u preprostoru uz kahve-odžak bila bi jedna manja garnitura za sjedjenje, a u sobi bi bio smješten radni sto, zatim ugrađeni minderluk, koji prati lučni zid kule. Jednim svojim dijelom minderluk bi bio pokretan i služio bi kao krevet. Na najvišem spratu bio bi radni sto, jedna ili dvije fotelje, mali niski stočić, pokretni pult za model i slikarski nogari. Na južnom dijelu prostorije, koji je zadržan za oko 30 cm viši, projektom se isto tako predviđa postavljanje minderluka.

Treba još napomenuti i to, da bi se, u slučaju da se u kuli organizuje neka izložba privremenog karaktera, jedan dio namještaja mogao uvijek lako smjestiti u za to predviđenu ostavu u sobi na prvom spratu, koja će inače služiti kao garderoba.

A sada nešto o principu kojim smo se rukovodili prilikom izrade našeg prijedloga.

Imajući u vidu brojne i raznovrsne konzervacije i arhitektonske intervencije rađene na sličnim objektima kod nas i u svijetu, stali smo na stanovište da bi svako vraćanje u prošlost i pokušaj »restauracije« starog stanja i stvaranje »ambijenta« bez dovoljno materijalnih ostataka i podataka druge vrste, pretstavljalo najgore moguće rješenje. Naprotiv, smatrali smo da bi ispravnije bilo da savremeni arhitekt, savremenim sredstvima i na savremen način provuče nit nekadašnjeg života i time postigne taj toliko željeni efekat »atmosfera« i duha ovog prohujalog vremena. Da se razumijemo. Ne radi se tu o unošenju novih koncepcija i o stvaranju nečeg sasvim novog. Radi se samo o tome da se na onim mjestima, na kojima nam nije ostalo ništa od starog, poslužimo novim, štaviše da to novo uradimo tako da bude jasno uočljivo. Pod ovim uočljivo ne misli se i vidljivo u lošem smislu riječi. Baš obrnuto. Nove intervencije u starom prostoru ne smiju biti same sebi cilj, ne smiju biti suviše atraktivne da bacaju u zasjenak sve oko sebe. One bi prije svojom nepretencioznošću trebalo da pomognu da sve osobine, oblici i kvaliteti starog budu istaknuti u dovoljnoj mjeri.

Iz tih razloga smo i pojedine partije u projektu riješili na potpuno savremen način i sa savremenim konstrukcijama. Mislimo da ne treba posebno isticati da se tamo gdje je bilo dovoljno elemenata za rekonstrukciju starog i pristupalo rekonstrukciji, a s druge strane, da se strogo vodilo računa da elementi koji su ostali sačuvani ostanu potpuno netaknuti.

Sl. 3

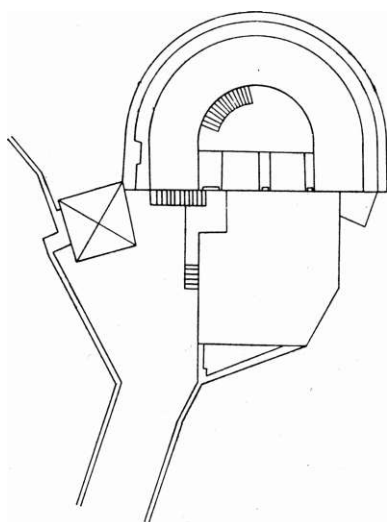
Ovaj princip dosljedno je sproveden kroz čitav projekat. Jedino mjesto gdje smo namjerno i svjesno od njega odstupali jeste ulaz u kulu. Iako nam je poznato da je sadašnji ulaz u kulu probijen tek unazad nekoliko godina, ipak smo riješili da ga i dalje zadržimo. Razloga za to bilo je više. Prije svega, rekonstrukcija starog ulaza, preko galerije sa strane mosta, kako se to vidi na nekim sačuvanim fotografijama, ne čini nam se najcjelishodnijim, a ni estetski najboljim rješenjem. Ali da priznamo, ovdje je odlučujući bio atraktivni moment: obilazak oko kule, kada se u jednom mahu doživljava gotovo čitav ambijent oko Starog mosta: počev od mosta, preko Radobolje, Priječke čaršije, preko kubeta hamama pa do zelene vode

Neretve, mlinica i magaza Kujundžiluka. Sve to predstavlja i za nekog koji je u češćem kontaktu sa mostom svaki put svjež i snažan doživljaj.

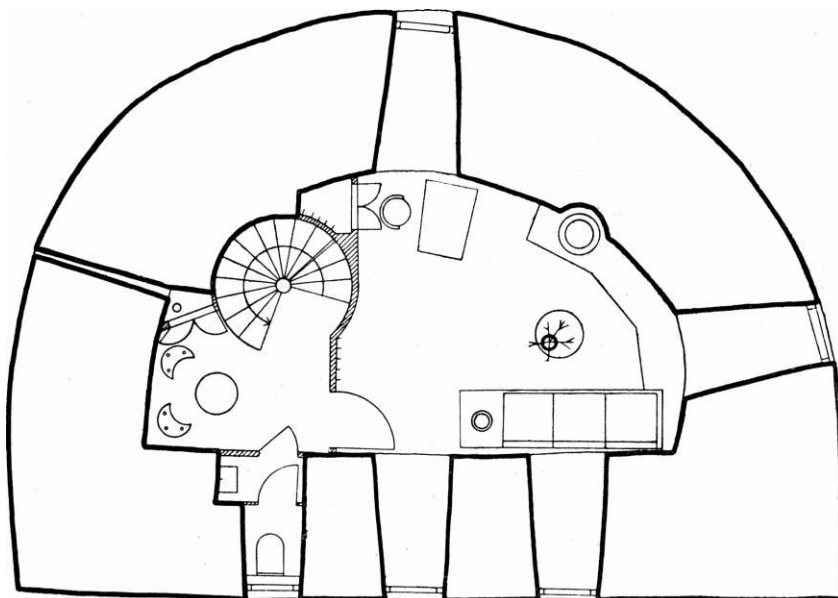
Naravno, treba odmah istaći da se predviđenim projektom ostavlja mogućnost da se ulaz u kulu u budućnosti izvede i preko galerije, ukoliko bi se to pokazalo kao bolje i ispravnije.

Možda je najkrupniji problem koji je trebalo riješiti predstavljalo stepenište, njegova konstrukcija, mjesto i prostor koje bi ono zauzelo. Za potpunu i tačnu rekonstrukciju stepeništa nismo imali ni izdaleka dovoljno podataka. Postojeće stanje koje smo zatekli, kako se to vidi i iz prikazanih skica, nije bilo ni funkcionalno ni estetski zadovoljavajuće, a još manje istorijski tačno. Već prilikom rada na ispitivanju kule, na južnom i zapadnom dijelu lučnog zida pronađene su rupe za grede. Prepostavili smo da su to ostaci konzola koje su nosile stepenište, pa se na osnovu toga došlo do zaključka da je prvobitno stepenište bilo postavljeno tako da je pratilo lučni zid kule sa njegove južne i zapadne strane. To je potvrdio i plan Starog mosta iz vremena Austrije, rađen godine 1882, koji smo docnije pronašli u Arhivu grada Mostara, a na kome je data i osnova prizemlja kule. Međutim, ni jedno, ni drugo, misli se na plan i na ostatke stepeništa u samoj kuli, nije moglo da da dovoljno podataka za tačnu rekonstrukciju.

Na planu je stepenište dato sasvim šematski, kao polukružno, dok ostaci u zidovima kule, a i naše poznavanje starih konstrukcija, govore da ono nije moglo biti tako izvedeno. Prije će biti da je imalo nekoliko lomova sa podestima, ali koliko i kako, ne bi se moglo tačno reći.

Sl. 4

Sl. 5

Pored toga, bio je i jedan drugi, ne manje važan, razlog, koji je diktirao drugačije rješenje; to je ekonomijaprostora. Postavljeni program (naročito za prvi sprat) prilično je obiman, pa ukoliko bismo usvojili onakav oblik stepeništa, kako je to na austrijskom planu pretstavljeno, potpuno bismo izgubili ovaj i onako mali i skućeni prostor.

Imajući u vidu sve ove razloge, odlučili smo se za laku i jednostavnu konstrukciju spiralnog stepeništa, koje bi nam zauzelo najmanje prostora, a ipak bi zadovoljilo, kako sa estetske tako i sa funkcionalne strane. Konstrukcija stepeništa posebno je razrađena, a modeli, koji su po nacrtima projekta urađeni, pokazali su dobra svojstva i relativnu jednostavnost u pogledu izrade i montiranja. Svi dijelovi stepeništa, počev od centralnog stuba, pa do gazišta i klinova kojima su vezani, urađeni su od hrastovog drveta.

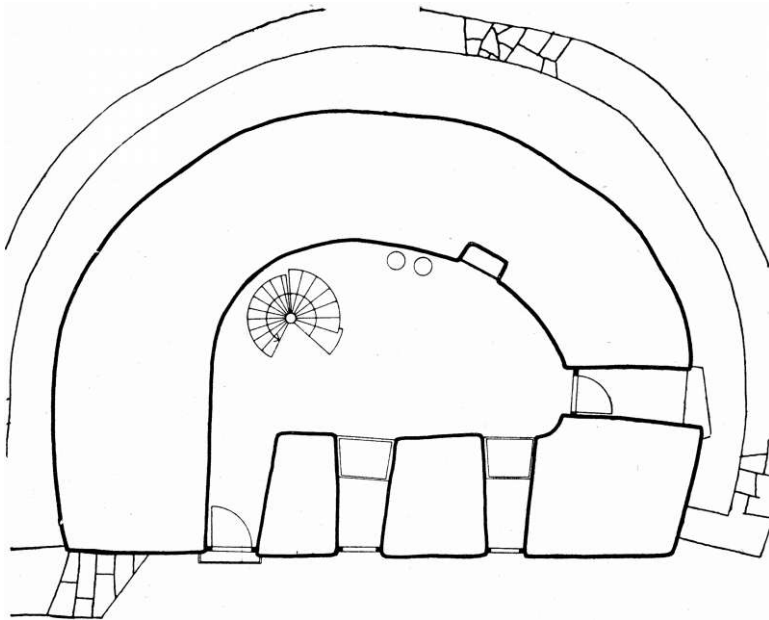
Drugi problem koji je trebalo rješavati bile su visine spratova, ili bolje rečeno, položaj i mjesto međuspratnih konstrukcija. Prilikom ispitivanja zidova kule ustanovljeno je da zatečena međuspratna konstrukcija ne odgovara prvobitnom stanju, već je kula u toku svoga života imala nekoliko pomeranja visina spratova. Istina, ta pomjeranja nisu bila nekog većeg obima; razlike su svega oko nekih tridesetak santimetara, ali ipak ni to nije bez značaja. Odlučili smo da zadržimo stare visine spratova, ali samo u gornjem dijelu kule. U podzemnom dijelu to nije bilo ni potrebno zbog toga što je tamo usvojen galerijski sistem, tako da je dobar dio zida ostao potpuno slobodan, pa se lako mogu uočiti mjesta i visine ranijih spratova, a galerije smo mogli postaviti na visine koje bi nam najbolje odgovarale.

Međuspratne konstrukcije date su na savremen način, jer radi izmijenjene funkcije stari način,

iako jednostavniji, u isto vrijeme je i pun nedostataka, pa ne bi mogao zadovoljiti. Pored toga, konstrukcije smo morali dati različito od sprata do sprata, onako kako su to potrebe iziskivale. Tamo gdje je bilo potrebno dati zvučnu izolaciju, pravljena je klasična međuspratna (između gornjih spratova), na galerijama su to jednostavno hrastove grede 12/14, po kojima su pribijene jelove daske od 5 cm, a između galerija (podzemnog dijela kule) i prizemlja, radi nužne toplote izolacije, postavljen je između dva sloja dasaka i nasip od šljake 8 cm debljine.

Posebnu teškoću pretstavljalo je postavljanje sanitarnih uređaja. Poslije dosta kolebanja odlučili smo se za smještanje tih uređaja u zidu na mjestu jednog prozora na prvom spratu. Za ovakvo rješenje bilo je više razloga, a odlučujuće je bilo to, što je na tome mjestu najlakše sprovesti instalacije. Tako smo izbjegli zamašne i skupe radove, koji bi, da smo ma koje drugo mjesto izabrali, bili neizbježni, jer se sve instalacije moraju provesti kroz zidove kule, koji su pri dnu deblji od četiri metra. Ovako, proširenjem ovog prozorskog otvora dobijamo prostor u koji se sasvim dobro može smjestiti WC i umivaonik, a kanalizacione i vodovodne cijevi, pa i kablove za osvjetljenje vrlo je lako izvesti zamaskirane preko spoljnog zida do krova susjedne zgrade (ribarnice), koja se naslanja na kulu.

Ostale intervencije bile bi manjeg obima. Pregrađivanja bi bila izvedena od lakog materijala, prozorski otvori ostaju starog oblika, sa starim načinom zatvaranja, a jedino ostatke nekadašnjih odžaklija u prizemlju i na prvom spratu koristili bismo u druge svrhe. U prizemlju, kao što je već naprijed opisano, u odžakliju bi se ugradila vitrina za izlaganje, a na spratu u njeno udublje-

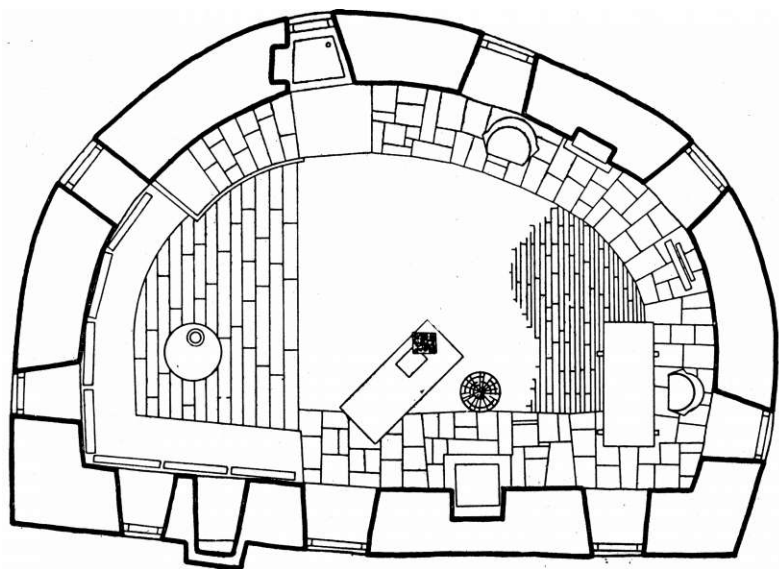
Sl. 6

nje postavila bi se modernizovana peć sa petnjacima. Rekonstrukciju odžaklije jedino smo mogli izvršiti na najvišem spratu, jer smo gotovo sve njene dijelove pronašli uzidane u zidu kule. Međutim, ni ta odžaklija ne bi bila korišćena, osim u izuzetnim prilikama, za zagrijevanje; već je u tu svrhu na drugom kraju prostorije predviđena peć, koja koristi dimnjak odžaklije iz prizemlja.

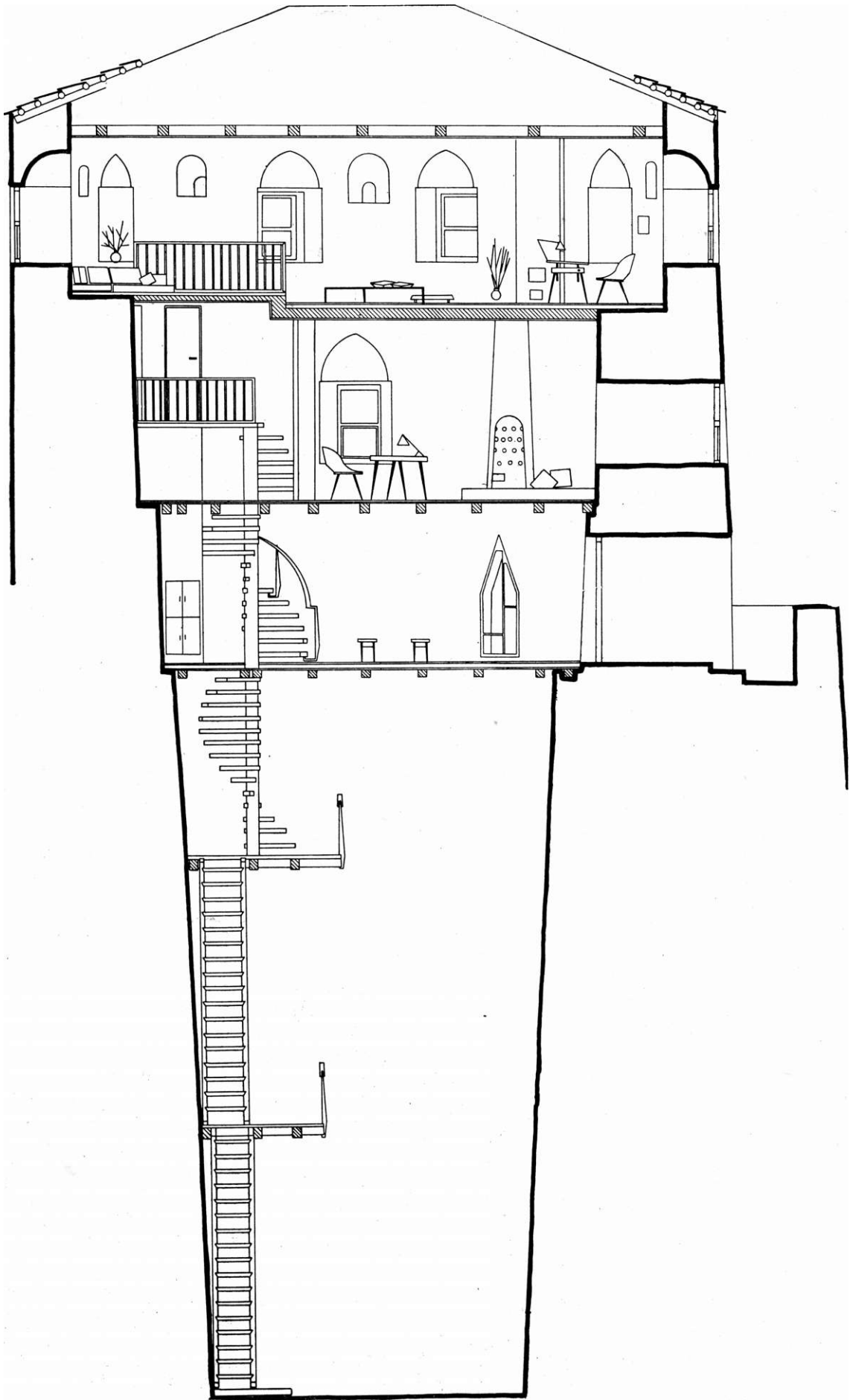
I inače, uređenje prostora na drugom spratu bilo je najdelikatnije i zahtijevalo je dosta pažnje.

Obijanjem maltera otkriveno je da su mnogobrojne »niše« po zidovima ustvari nekadašnje pu-

škarnice, samo docnije zatvorene sa spoljnje strane. Zatim se došlo i do, već pomenutog, otkrivanja odbranbenih zubaca. Naš prijedlog predviđa da se puškarnice ostave otvorene, zapravo da se zastakle i da se koriste za stvaranje svjetlosnih efekata u prostoriji i okolini kule. I liniju zubaca na zidovima bilo je potrebno ostaviti vidljivu, da bi se na taj način pokazale obje faze u životu objekta. Način koji bismo usvojili ne bi smio da djeluje ni previše grubo ni rustično. Bilo je prijedloga da se zubi omalterišu, a ostali, docnije nadograđeni, dio da se ostavi u kamenu sa izvučenim spojnicama.

Sl. 7

Sl. 8

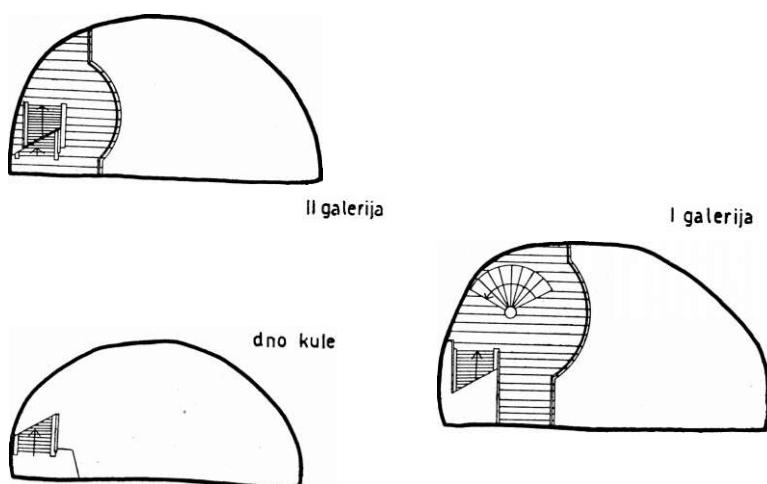
Ili obrnuto, da ostavimo zube u kamenu, a ostali dio da se omalteriše. Na kraju je ipak usvojeno rješenje, da se samo linija zubaca usiječe u malteru, tojest da se napravi neka vrsta sgrafita. Gornji sloj maltera bio bi nešto drugačije boje od podloge, tako da usječena linija bude svjetlija ili tamnija od ostalog zida. Odnos boja bi se docnije probama utvrdio, ali nam se čini da tu ne bi trebalo da bude neke oštre razlike, nego tek ponešto, u nijansi.

Takvo rješenje nam se činilo najprihvatljivije, jer je prihvatljivo i kao konzervatorski postupak, a ipak ne kvari estetski izgled prostorije, koja je inače namijenjena za rad i stanovanje. Sličan primjer izdvajanja dvije faze građevine imamo i na crkvi Bogorodice Ljeviške u Prizrenu, čija je konzervacija rađena prije nekoliko godina.

projektu ostavimo dovoljno mogućnosti za eventualne kasnije, trajne ili povremene transformacije.

Drugo pitanje je princip arhitektonskih intervencija koji predlažemo da se primijeni.

Vjerovatno ćemo i ovdje naići na prilično neslaganje kod onih koji zastupaju principe »čiste« konzervacije. Smatramo da primjedbe takve vrste ne bi bile opravdane. Prije svega, nije dovoljno objekat samo osigurati od daljeg propadanja, jer takvo rješenje nije i trajno rješenje. To bi bilo rješenje samo za jedan duži ili kraći broj godina, a iziskivalo bi stalnu pažnju, stalne intervencije, drugim riječima, bio bi to vječiti problem za organe zaštite. S druge strane, a o tome je već i ranije bilo riječi, po našem mišljenju nikakva »restauracija« starog stanja bez dovoljno podataka, koji bi joj obezbijedili i naučnu opravdanost, ne bi

Sl. 9

Na kraju, još jedanput ukratko, nešto o principima kojima smo se rukovodili prilikom izrade našeg prijedloga.

Prvo, pitanje programa. — Nije nam bila namjera, niti bismo htjeli da tvrdimo da je ovako postavljen program najbolje moguće rješenje koje se dalo postići. Svakako da bi, isto tako kao što smo i mi imali primjedbe za smještaj muzeja u ovaj objekat, bilo moguće dati kritiku i na ovako sa naše strane zamišljen program. Svjesni smo da i ovaj, kao i svaki drugi program, ima slabih mjesta, a to što nam se on činio najprikkladniji i najprihvatljiviji, odlučilo je da pristupimo njegovoj razradi. A, isto tako, i činjenica da smo svjesni njegovih eventualnih slabih mjesta, nametnula nam je izvjesnu rezervu, primorala nas je da u

bila dozvoljena, jer bi to, blago rečeno, predstavljalo samo ustupak nečijem lošem ukusu, i ništa više.

Pa šta onda ostaje? Nama zasada izgleda da je moguće jedino rješenje na ovaj način koji smo predložili, dodavanjem novih elemenata od savremenih materijala i u savremenim oblicima.

Uostalom, zar se i dosad nismo mogli uvjeriti u ispravnost ovakvog postupka. Zar čitavi kompleksi, arhitektonski vrijedni, nisu nastajali u širokom vremenskom rasponu. Zar vrlo često, baš i kod nas, ne srećemo pored antike i renesansu, pored renesanse i barok? A po čemu onda da arhitekt našeg vremena ne smije da ostavi zapis o sebi i o svome djelovanju.

Pitanje je samo koliko smo u ovom slučaju uspjeti, a to ostavljamo drugima da prosude.

LA PROPOSITION D'ARRANGEMENT DE LA TOUR D'ANCIEN PONT A MOSTAR

Après un bref aperçu des recherches menées en 1957 dans la tour d'ancien pont sur la côte droite de la rivière de Neretva l'auteur passe sur la question d'arrangement de la tour en tâchant de contenter les divers avis. L'arrangement de la tour à point de vue d'un exposition muséale ne convient pas. L'auteur

propose une autre solution. Le parterre devrait être accessible à la publique. Sur le premier étage serra meubler la chambre pour les hôtes et le »café-coin« où on peut prendre la vraie café turque. Le second et en même temps le dernier étage devrait être arranger comme un studio-atelier.